

Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 1 w Chełmie PROJEKT: Cały świat to jeden wielki Chełm

ZABYTKI KULTURY ŻYDOWSKIEJ W CHEŁMIE

Po zgromadzeniu informacji o historii chełmskich Żydów, w oparciu o relacje i wywiady z najstarszymi mieszkańcami naszego miasta, udało nam się stworzyć katalog zabytków kultury żydowskiej w Chełmie. Jest to jedyna taka praca. Z tego, co wiemy nikt jeszcze nie pokusił się o skatalogowanie zabytków żydowskich oraz naniesienie ich na plan miasta. Z tej pracy jesteśmy bardzo dumni. Katalog powstawał w kilku etapach. Podzieleni na kilka zespołów przeszukiwaliśmy biblioteki, przeprowadzaliśmy wywiady. Każdy zespół pracował samodzielnie. Potem nastąpiła prezentacja naszych prac i wymiana informacji. Okazało się, że najbardziej dokładne i skuteczne były Beata i Olga. To im udało się znaleźć najwięcej informacji. Wszystkie zbytki kultury żydowskiej, do których dotarli naniósł na plan miasta. Można śmiało stwierdzić, że najwięcej z nich zlokalizowanych jest w centrum, wokół dawnego Rynku. Przy placu Łuczkowskiemu tylko trzy numery należały do mieszkańców narodowości polskiej. A oto wyniki pracy.

Plan z zaznaczonymi zabytkami (poniżej opis)

OPIS:

1. Kirkut (cmentarz żydowski), znajdujący się na rogu ulic Starościńskiej i Kolejowej. Cmentarz ten powstał zapewne w II połowie XVI wieku. Istnieją jednak niepewne przekazy, że były tu nagrobki z pierwszej połowy XV wieku. Kirkut został zdemolowany przez hitlerowców, którzy wybrukowali macewami ulice i place w mieście (między innymi, co było powszechne, teren wokół siedziby Gestapo). Płyty te pozostają tam do dziś. W

latach 60. na znacznej części cmentarza założono skwer. Ponad sto nagrobków, w większości bardzo zniszczonych zachowało się wzdłuż południowego boku kirkutu. W latach 1994 - 1996 przeprowadzono częściową rekonstrukcję obiektu. Cmentarz został ogrodzony, a w centrum umieszczono symboliczny pomnik poświęcony żydowskim mieszkańcom Chełma.

2. Stara synagoga chełmskich Żydów powstała pod koniec XVI wieku na gruntach dawnego klasztoru dominikanów. Istniała do drugiej wojny światowej na rogu ulic Krzywej i Szkolnej, przy ówczesnej ulicy Wesołej.
3. Synagoga mała (bet-hamidrasz), żydowski dom modlitwy. Wzniesiona została w 1914 roku na rogu ulic Kopernika i Krzywej, zdewastowana w czasie okupacji, po wojnie służyła jako magazyn. Po remoncie adaptowano ją na Dom Technika NOT, otwarty w 1987 roku. Ma ona zachowaną pierwotną bryłę, dawny układ pomieszczeń oraz odtworzony detal architektoniczny elewacji. W części frontowej znajdował się przedsionek, a w części tylnej sala modlitw (aktualnie sala konferencyjna). Pomieszczenia mają obecnie wystrój współczesny. W dawnej sali modlitw istnieją cztery słupy, między którymi stała bima (podwyższenie z mównicą). Z pierwotnych elementów przetrwała balustrada w dolnej części klatki schodowej.
4. Drukarnia Majera Josefa Bronfelda, Księgarnia, Skład Materiałów Piśmiennych oraz Zakład Stempli Kauczukowych "Kultura". Znajdowała się w kamienicy Bronfeldów przy ulicy Lubelskiej 10. W drukarni wydawano w latach 1933 - 1939 miesięcznik literacki "Kamena".
5. Siedziba Żydowskiej Socjalno - Demokratycznej Partii Robotniczej Poale Syjon (Robotnicy Syjonu) oraz związanego z tą partią Towarzystwa Kursów Wieczorowych dla Robotników. Znajdowała się w kamienicy Kuplerów przy ulicy Lubelskiej 27, powstałej w 1890 roku według projektu Juliana Cieszkowskiego.
6. Hotel "Wiktoria" Berka Lewinsztajna znajdował się w kamienicy przy ulicy Lubelskiej 30, powstałej w 1910 roku, prawdopodobnie według projektu M. Adlera.
7. Biblioteka imienia Icchaka Lejbusza Pereca, znanego pisarza żydowskiego Zamościa. Znajdowała się w kamienicy przy ulicy Pijarskiej 5. Obok gromadzenia książek i udostępniania czasopism była miejscem, w którym organizowano szereg imprez kulturalnych i oświatowych. Z czasem została przeniesiona do kamienicy Ledermanów przy ulicy Lubelskiej 70, gdzie mieścił się również szereg sklepów i instytucji.
8. Zabytkowy kiosk z początków XX wieku na dawnym rynku staromiejskim (obecnie plac Dr Edwarda Łuczkińskiego), własność żydowskiego kupca Majera Dobkowskiego.
- 9.
10. Żydowskie Towarzystwo Gimnastyczno - Sportowe "Makabi", przy ulicy Lubelskiej 50.
11. Jatki żydowskie (mylnie zwane ratuszem), zbudowane w XIX wieku. Usytuowane w obrębie dawnej dzielnicy żydowskiej, na rogu ulic Jatkowej i Krzywej. Murowane z cegły, otynkowane. Wybudowane na planie prostokąta, parterowe. Elewacja frontowa ze śladami ośmiu półkolistych arkad, zamurowanych po 1945 roku; gzyms wieńczący profilowany, dach płaski.
12. Żydowski Kinoteatr, znajdujący się przy obecnym Rondzie im. Jana Pawła II (w miejscu dzisiejszego hotelu "Kamena").

Prywatne żydowskie szkolnictwo elementarne w okręgu chełmskim 1 grudnia 1917 roku:

13. Przy ulicy Budowskiej (dzisiaj Narutowicza):
 - a) nr 4 (właściciel W. Berżer),
 - b) nr 6 (właściciel S. Glencer),
 - c) nr 14 (właściciel K. Morgensztern),

13. Przy ulicy Podwalnej (właściciel H. Monczarz).

14. Przy ulicy Lubelskiej 53 (właściciel D. Sobol)

15. Przy ulicy Pokrowskiej:

a) nr 11 (właściciel B. Bibel),

b) nr 24 (właściciel M. C. Oksman)

16. Przy ulicy Siedleckiej:

a) nr 11 (właściciel P. Buksman),

b) nr 15 (właściciel I. Lejber),

c) nr 19 (właściciel S. Grinberg),

17. Przy ulicy Pocztovej:

a) nr 8 (właściciel A. Grinberg)

b) nr 16 (właściciel B. Goleman)

c) nr 22 (właściciel G. Hipszman)

d) nr 26 (właściciel L. Friedman)

e) nr 28 (właściciel B. Sznoł)

f) nr 28 (właściciel S. Sznajderman).

18. Przy ulicy Seminarskiej (dzisiaj Młodowskiej):

a) nr 6 (właściciel A. Ochran)

b) nr 7 (właściciel M. Sztajnberg)

c) nr 7 (właściciel J. Sznajderman)

d) nr 7 (właściciel A. Nuclack)

Prywatne domy modlitwy funkcjonujące w 1922 roku w Chełmie:

19. Przy ulicy Adrianowskiej (dzisiaj Krzywa) nr 3, nr 5, nr 7, nr 8, nr 10.

20. Przy ulicy Lubelskiej nr 6, nr 9, nr 26, nr 87.

21. Przy ulicy Mikołajewskiej nr 6.

22. Przy ulicy Wesołej nr 7.

23. Przy ulicy Młynarskiej nr 1.

24. Przy ulicy Pilichonki nr 74.

25. Przy ulicy Katowskiej 2.

26. Przy ulicy Seminaryjskiej 9.

27. Przy ulicy Pocztovej nr 15.

28. Przy ulicy Trubakowskiej 33.

29. Przy ulicy Hrubieszowskiej nr 6.

30. Przy ulicy Uściługskiej nr 23.

31. Przy ulicy Siedleckiej nr 2.

32. Przy ulicy Reformackiej nr 19.

33. Drzwi prowadzące do kamienicy żydowskiej przy ulicy Narutowicza 14.

34. Młyn żydowski przy ulicy Lwowskiej.

35. Okrągłak - sklepy żydowskie znajdujące się na Placu Łuczkwoskiego.
36. Marsz śmierci przechodzący ulicami od Placu Łuczkwoskiego w stronę Hrubieszowa.
37. Szpital żydowski przy ulicy Zamojskiej.
38. Łaźnia żydowska przy ulicy Kopernika.
39. Żydowskie praczki stacjonujące przy Uherce (obok dworca Chełm-Miasto).
40. Siedziba Organizacji Żydowskiej reprezentującej Żydów w czasie II wojny światowej przy ulicy Pijarskiej 5.
41. Biblioteka żydowska przy ulicy Lubelskiej 51.
42. Siedziba Powszechnego Żydowskiego Związku Robotniczego (Bund) przy ulicy Lwowskiej.
43. Dom starców przy ulicy Młodowskiej 15.
44. Cmentarz w lesie Borek, tzw. Patelnia.
45. Siedziba Gestapo i areszt dla Polaków i Żydów, przy ulicy Piłsudskiego
46. Schody między ulicami Przechodnią i Pocztową, stanowiące centrum spotkań Żydów.
47. Miejsce koncentrowania Żydów przed wywózką przy ulicy Rampa Brzeska.

Bibliografia:

Andrzej Rybak "Dzieje Ziemi Chełmskiej. Kalendarium"
"Katalog zabytków sztuki w Polsce" tom VIII
"Rocznik Chełmski" tom I i II
www.miasteczko.org

Pracę wykonały:

Olga Guz i Beata Dyjak - uczennice LO nr VI w Chełmie pod opieką Beaty Łukaszewskiej-Breś